

‘ওঁ’

শ্ৰী পৰমাত্মনে নমঃ

অথ পঞ্চমোহধ্যায়ঃ

তিনি আধ্যায়ত অৰ্জুনে প্ৰশ্ন ৰাখিছিল যে - ভগৱান। যেতিয়া জ্ঞানযোগকেই আপুনি শ্ৰেষ্ঠ বুলি মান্যতা দিছে তেতিয়া আপুনি মোক এই ভয়ংকৰ কৰ্মত কিয় লগাইছে? অৰ্জুনক নিষ্কাম কৰ্মযোগৰ অপেক্ষা জ্ঞানযোগেই কিছু সৰল যেন লাগিছে, কিয়নো জ্ঞান-যোগত হাৰিলেও দেৱত্ব আৰু বিজয়তো মহামহিম স্থিতি দুইফালেই লাভেই লাভ দেখিছে। কিন্তু এতিয়ালৈকে অৰ্জুনে ভালদৰে বুজি পাইছিল যে দুয়োটা মাৰ্গতে কৰ্ম কৰিবই লাগিব (যোগেশ্বৰে তেওঁক সংশয় ৰহিত হৈ তত্বদৰ্শী মহাপুৰুষৰ শৰণ লবলৈ প্ৰেৰিত কৰিছে, কিয়নো বুজিবৰ বাবে সেইটোৱেই স্থান)। অতঃ দুটা মাৰ্গৰ এটা বাছি লোৱাৰ পূৰ্বে তেওঁ নিবেদন কৰিলে-

অৰ্জুন উবাচ

সন্ন্যাসং কৰ্মণাং কৃষ্ণ পুনৰ্যোগং চ শংসসি।

যচ্ছেয় এতয়োৰেকং তন্মে ব্ৰূহি সুনিশ্চিতম্ ॥ ১ ॥

হে শ্ৰীকৃষ্ণ ! আপুনি কেতিয়াবা সন্ন্যাস-মাধ্যমেৰে কৰা কৰ্ম আৰু কেতিয়াবা নিষ্কাম দৃষ্টিৰে কৰা কৰ্মৰ প্ৰশংসা কৰে। এই দুইটাৰ ভিতৰত এটা, যি উওম প্ৰকাৰে আপুনি নিশ্চয় কৰি লৈছে, যি পৰম কল্যাণকাৰী সেইটো মোৰ কাৰণে কওক। কবলৈ আপুনি দুটা মাৰ্গৰ কথা কৈছে, তেতিয়া হ'লে সুবিধাজনক মাৰ্গ নিশ্চয় সুধিব। যদি নোসোধে তেতিয়াহলে আপুনি জানিব বিচৰা নাই। এই ক্ষেত্ৰত শ্ৰীকৃষ্ণই কয়-

শ্ৰীভগবানুবাচ

সন্ন্যাসঃ কৰ্মযোগশ্চ নিঃশ্ৰেয়সকৰাৰুভৌ।

তয়োস্তু কৰ্মসন্ন্যাসাৎকৰ্মযোগো ৰিশিষ্যতে ॥ ২ ॥

অৰ্জুন ! সন্ন্যাস-মাধ্যমেৰে কৰা কৰ্ম অৰ্থাৎ জ্ঞানমাৰ্গেৰে কৰা কৰ্ম

আৰু নিষ্কাম ভাৱনাৰে কৰা কৰ্ম এই দুয়োটাই পৰমশ্ৰেয়, কিন্তু এই দুটা মৰ্গত সন্যাস অথবা জ্ঞান দৃষ্টিৰে কৰা কৰ্মৰ অপেক্ষা নিষ্কাম কৰ্মযোগেই শ্ৰেষ্ঠ। প্ৰশ্ন স্বাভাৱিকতে উঠে যে শ্ৰেষ্ঠ কেনেদৰে।

জ্ঞেয়ঃ স নিত্যসন্যাসী যো ন দ্বেষ্টি নকাঙ্ক্ষতি।

নির্দ্বন্দ্বো হি মহাবাহো সুখং বন্ধাত্ৰমুচ্যতে।। ৩।।

মহাবাহু অৰ্জুন! যি জনে কাৰো লগত দ্বেষ নকৰে, একোৰে আকাঙ্ক্ষা নাৰাখে, তেওঁ সদায়েই সন্যাসী ভৱাৰ যোগ্য। লাগিলে তেওঁ জ্ঞানমাৰ্গী বা নিষ্কাম কৰ্মমাৰ্গীৰে নহওক কিয়। ৰাগ-দ্বেষ দ্বন্দ্বৰ পৰা ৰহিত সেই পুৰুষ সুকলমে ভৱ-বন্ধনৰ পৰা মুক্ত হৈ যায়।

সাঙ্খ্যযোগৌ পৃথগ্খালাঃ প্ৰদত্তি ন পণ্ডিতাঃ।

একমপ্যস্থিতঃ সম্যগ্ভয়োৰ্বিন্দতে ফলম্।। ৪।।

নিষ্কাম কৰ্মযোগ তথা জ্ঞানযোগ এই দুটাক বেলেগ বেলেগ বুলি কয়, যাৰ এই পথত বুজিবলৈ এতিয়া বহুতো কম হৈ আছে অথবা পূৰ্ণ জ্ঞাতা পণ্ডিতো হোৱা নাই; কিয়নো দুটাৰ ভিতৰত এটাতো যদি উওম প্ৰকাৰে স্থিত হোৱা পুৰুষে দুইটাৰে ফলৰূপে পৰমেশ্বৰত প্ৰাপ্ত হব পাৰে। দুটাৰে ফল একেটাই, সেই কাৰণে দুইটাই এক সমান।

যৎসাঙ্খ্যৈ প্ৰাপ্যতে স্থানং তদ্যোগৈৰপি গম্যতে।

একং সাঙ্খ্যং চ যোগং চ যঃ পশ্যতি স পশ্যতি।। ৫।।

য'ত সাংখ্য-দৃষ্টিৰে কৰ্ম কৰাজন পায়, তাতেই নিষ্কাম মাধ্যমেৰে কৰ্ম কৰাজনো পায়গৈ। সেইকাৰণে যি দুটাৰ ফলক একে দৃষ্টিৰে চায়, তেওঁ যথার্থ জ্ঞাতা। যেতিয়া দুটা একে স্থানতে পায়গৈ তেতিয়াহলে নিষ্কাম কৰ্মযোগ বিশেষভাৱে কিয়? শ্ৰীকৃষ্ণই কয়-

সন্যাসস্ত মহাবাহো দুঃখমাপ্তমযোগতঃ।

যোগযুক্তো মুনিৰ্ব্ৰহ্ম নচিৰেণাধিগচ্ছতি।। ৬।।

অৰ্জুন! নিষ্কাম কৰ্মযোগৰ আচৰণ নকৰাকৈ - অৰ্থাৎ সৰ্বস্বৰ ন্যাস প্ৰাপ্ত হোৱা দুখপ্ৰদ হয়। যেতিয়া যোগৰ আচৰণ আৰম্ভনীৰ পৰাই নহ'ল তেতিয়া অসম্ভৱ হৈ পৰিব। সেই কাৰণে ভগৱৎস্বৰূপৰ মনন কৰা মুনিয়ে,

যাৰ মনেৰে সৈতে ইন্দ্ৰিয়বোৰ মৌন হৈ আছে, নিষ্কাম কৰ্মযোগৰ আচৰণ কৰি পৰব্রহ্ম পৰমাত্মাক শীঘ্ৰেই পাপ্ত কৰিব পাৰে। স্পষ্ট হৈ পৰিল যে জ্ঞানযোগতো নিষ্কাম কৰ্মযোগৰেই আচৰণ কৰিবলাগিব; কিয়নো ক্ৰিয়া দুটাতে একেই। সেই যজ্ঞৰে ক্ৰিয়া, যাৰ শুদ্ধ অৰ্থ হ'ল 'আৰাধনা'। দুটা মার্গতেই কৰ্তাৰ দৃষ্টি কোণৰেই অন্তৰ মাত্ৰ। এটাই নিজৰ শক্তি বুজিপাই লাভ-লোকচানক চাই এই কৰ্মত প্ৰবৃত্ত হয়, আৰু আনটো নিষ্কাম কৰ্মযোগী ইষ্টৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ হৈ এই ক্ৰিয়াত প্ৰবৃত্ত হয়। উদাহৰণৰ বাবে, ধৰক এজন প্ৰাইভেট পঢ়ে আনটোৱে নিৰ্বাচিত। দুইজনৰে পাঠ্যক্ৰম একেই। পৰীক্ষাও একেই, পৰীক্ষাৰ-নিৰীক্ষকো একেই। ঠিক এই দৰে দুজনৰে সদৃশ তত্ত্ব দৰ্শীয়েই, আৰু ডিগ্ৰীও একেই। মাত্ৰ দুটাৰ পঢ়াৰ দৃষ্টিকোণ বেলেগ বেলেগ। অৱশ্য সংস্কাৰত ছাত্ৰৰ সুবিধা বেছি থাকে।

আগতে শ্ৰীকৃষ্ণই কৈছে যে কাম আৰু ক্ৰোধ দুৰ্জয় শত্ৰু। অৰ্জুন। তুমি এওঁলোকক মাৰি পেলোৱা। অৰ্জুনে ভাৰিলে এইটোতো বহুত টান, কিন্তু শ্ৰীকৃষ্ণই কলে - নহয়, শৰীৰতকৈ ইন্দ্ৰিয়বোৰ আতঁৰত আছে, মন ইন্দ্ৰিয়তকৈ আতঁৰত আছে, বুদ্ধি মনতকৈ আতঁৰত আছে, তোমাৰ স্বৰূপ বুদ্ধিতকৈও আতঁৰত আছে। তুমি তাৰ পৰাই প্ৰেৰণা পাইছা। এই ধৰণে নিজৰ ক্ষমতা বুজি, নিজৰ শক্তিক সন্মুখত ৰাখি, স্বাৱলম্বী হৈ কৰ্মত প্ৰবৃত্ত হোৱাই হ'ল জ্ঞানযোগ। শ্ৰীকৃষ্ণই কৈছিলে চিন্তক ধ্যানস্থ কৰি কৰ্মক মোতেই সমৰ্পণ কৰি, আশা, মমতা আৰু সন্তাপৰ পৰা মুক্ত হৈ যুদ্ধ কৰা। সমৰ্পণ সৈতে ইষ্টৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ হৈ সেই কৰ্মত প্ৰবৃত্ত হোৱা হ'ল নিষ্কাম কৰ্মযোগ। দুইটাৰে ক্ৰিয়াও একেটাই, পৰিণামো একেইটা।

ইয়াকে জোৰ দি যোগেশ্বৰ শ্ৰীকৃষ্ণই ইয়াত কৈছে যে যোগৰ আচৰণ নকৰাকৈ সন্যাস অৰ্থাৎ শুগাশুভ কৰ্মৰ শেষৰ স্থিতি প্ৰাপ্ত কৰা অসম্ভৱ। শ্ৰীকৃষ্ণৰ অনুসৰি এনে কোনো যোগ নাই যি ভৰিৰ ওপৰত ভৰি দি বহি কব যে "মই পৰমাত্মা? শুদ্ধ, বুদ্ধ, মোৰ কাৰণে কৰ্মও নাই বন্ধনো নাই। মই ভাল-বেয়া সকলো কৰা যেন দেখিলেও ইন্দ্ৰিয়বোৰ নিজৰ মতে চলিছে।" এনে পাখণ্ডি শ্ৰীকৃষ্ণৰ মতে কেতিয়াও নহব। সাক্ষাৎ যোগেশ্বৰেও নিজৰ অনন্য সখা অৰ্জুনক বিনা কৰ্মেৰে এই স্থিতি দিব নোৱাৰিলে। যদি এইদৰে

হৈ যায়। পৰমাত্মাতকৈ অধিক একোৱেই নাই আৰু যেতিয়া তেওঁতেই তেওঁ স্থিত হৈ আছে, তাতকৈ অধিক যদি কোনো শ্ৰেষ্ঠ বস্তু আগলৈ থাকিল হেঁতেন তেতিয়া আসক্তি নিশ্চয় থাকিল হেঁতেন। কিন্তু প্ৰাপ্তীৰ পিছত এতিয়া আৰু আগলৈ যাব ক'ত? আৰু এৰিব কি? সেয়ে যোগযুক্ত পুৰুষ লিপ্ত নহয়। ইয়াকে এটা উদাহৰণেৰে প্ৰস্তুত কৰিছে।

ব্ৰহ্মণ্যাধায় কৰ্মাণি সঙ্গং ত্যজ্ঞা কৰোতি যঃ।

লিপ্যতে ন স পাপেন পদ্মপত্ৰমিৰাস্তসা ॥ ১০ ॥

পদুম বোকাত থাকে। তাৰ পাত পানীৰ ওপৰতে থাকে। তাৰ ওপৰত টো ৰাতি-দিনে পাব হৈ যায়। তথাপিও আপুনি পাতক চালে, শুকানে দেখিবলৈ পাব। পানীৰ এটোপালো তাৰ ওপৰত নাথাকে বোকা আৰু পানীত থাকিও পদুম লিপ্ত নহয়। সেইদৰে- যি পুৰুষ সকলো কৰ্ম পৰমাত্মাত বিলয় কৰি (সাম্প্ৰাণিকৰণৰ লগতে কৰ্মৰো বিলয় হৈ যায়, ইয়াৰ আগত নহয়) অসক্তিক ত্যাগ কৰি (এতিয়া আগলৈ কোনো বস্তুৱেই নাই, সেয়ে আসক্তি নাথাকে, সেই কাৰণে আসক্তি ত্যাগ কৰি) কৰ্ম কৰি যায়, তেৱো সেইধৰণে লিপ্ত নহয়। তেওঁ আকৌ কৰে কি? আপোনালোকৰ বাবে, সমাজৰ কল্যাণৰ বাবে, পাছৰ বিলাকৰ মার্গ দৰ্শনৰ বাবে কৰ্ম কৰে। ইয়াত জোৰ দি কয় -

কায়েন মনসা বুদ্ধ্যা কেবলৈৰিদ্ভিৰ্যৈৰপি।

যোগিনঃ কৰ্ম কুৰ্বন্তি সঙ্গং ত্যজ্ঞাত্মশুদ্ধয়ে ॥ ১১ ॥

যোগীজনে মাত্ৰ ইন্দ্ৰিয়, মন, বুদ্ধি, শৰীৰ দ্বাৰাও আসক্তি ত্যাগ কৰি আত্মশুদ্ধিৰ কাৰণে কৰ্ম কৰি যায়। যেতিয়া কৰ্ম ব্ৰহ্মতে বিলয় হৈ গৈছে, তেতিয়াহলে আত্মশুদ্ধি কি এতিয়াও হোৱা নাইনে? নহয়, তেওঁলোক 'সৰ্বভূতাত্মভূতাত্মা' - হৈ গৈছে। সম্পূৰ্ণ প্ৰাণীত তেওঁ নিজৰে আত্মাৰে প্ৰসাৰতা অনুভৱ কৰিছে। সেই সমস্ত আত্মাৰ শুদ্ধিৰ কাৰণে, আপোনালোকৰ সকলোৰে মার্গদৰ্শন কৰাবৰ কাৰণে তেওঁলোকে কৰ্ম কৰি যায়। শৰীৰ, মন, বুদ্ধি তথা কেৱল ইন্দ্ৰিয়বিলাকৰ দ্বাৰাহে কৰ্ম কৰে, স্বৰূপতে তেওঁ একো নকৰে, স্থিৰ হৈ আছে। বাহিৰৰ পৰা তেওঁৰ অসীম শক্তি আছে। ৰচিডাল জ্বলি গ'ল মাত্ৰ তাৰ সাঁচহে আছে, যাৰ দ্বাৰা বান্ধিব পৰা নাযায়।

যুক্তঃ কৰ্মফলং ত্যক্ত্বা শান্তিমাশ্নোতি নৈষ্ঠিকীম্ ।

অযুক্তঃ কামকাৰেণ ফলে সন্তো নিবধ্যতে ॥ ১২ ॥

‘যোগযুক্ত’ যোগৰ পৰিণাম প্ৰাপ্ত কৰা পুৰুষ, যি সকলো প্ৰাণীৰ আত্মা মূল পৰামাত্মাত স্থিত আছে, এনে যোগী কৰ্মফলক ত্যাগ কৰি (কৰ্মৰ ফল পৰমাত্মা তেওঁৰ পৰা ভিন্ন নহয়, সেই কাৰণে এতিয়া কৰ্মফলক ত্যাগ কৰি) ‘যোগযুক্ত’ - শান্তিৰ অন্তিম অৱস্থা প্ৰাপ্ত কৰে। যাৰ আগলৈ কোনো শান্তি বাকী থকা নাই, যাৰ পিছত তেওঁ কেতিয়াও অশান্ত নহয়। কিন্তু অযুক্ত পুৰুষ, যি যোগৰ পৰিণামৰ লগত যুক্ত হোৱা নাই। এতিয়াও পথত চলি আছে, এনে পুৰুষ ফলত আসক্ত হৈ (ফল হ’ল পৰমাত্মা, তাত তেওঁৰ আসক্ত হোৱাৰ আৱশ্যক আছে। সেই কাৰণে ফলত আসক্ত হলেও) ‘নৈষ্ঠিকীম শান্তিম আশ্নোতি’ - কামনা কৰি বান্ধ খাই যায় অৰ্থাৎ শেষ পৰ্য্যন্ত কামনা -বাসনা জাগৃত হৈ থাকে, সেয়ে সাধকক শেষ পৰ্য্যন্ত সাৱধান হৈ থকা উচিত।

‘মহাৰাজ জী’য়ে কৈছিলে -“ হেৰা। অলপো আমি যদি বেলেগ হৈ যাম, ভগৱান বেলেগ হয় মানে আতঁৰি থাকে তেতিয়াহলে মায়া বলৱতী হৈ যাব।” কালিলৈ তেওঁৰ প্ৰাপ্তী হলহেতেন কিন্তু আজিতো তেওঁ অজ্ঞানীয়ে হৈ আছে। সেয়ে শেষলৈকে সাধক অসাৱধান হব নালাগে। এইটোতে আগলৈ চাওক -

সৰ্বকৰ্মাণি মনসা সন্ন্যস্যাস্তে সুখং বশী ।

নবদ্বাৰে পুৰে দেহী নৈৱ কুৰ্বন্ন কাৰয়ন্ ॥ ১৩ ॥

যি সম্পূৰ্ণ ৰূপে নিজৰ বশত আছে, যি শৰীৰ মন, বুদ্ধি আৰু প্ৰকৃতিৰ পাৰত স্বয়ং স্থিত হৈ আছে, এনে বশত থকা পুৰুষে নিঃসন্দেহে কিবা নকৰেও নকৰাইও। পাছৰ বিলাকৰ দ্বাৰা কৰালেও তেওঁৰ আন্তৰিক শান্তিক স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰে। এনে স্বৰূপস্থ পুৰুষ শব্দ আদি বিষয়ৰ উপলব্ধ কৰাব পৰা নদ্বাৰ (দুটা কান, দুটা চকু, দুটা নাকৰ ছিদ্র, এটা মুখ, প্ৰস্ৰাৱ দ্বাৰ আৰু পায়ু) থকা শৰীৰ ৰূপী ঘৰত সকলো কৰ্মক মনেৰে ত্যাগ কৰি স্বৰূপানন্দতেই স্থিত হৈ থাকে। যথার্থত তেওঁ একো নকৰেও ন কৰোৱায়।

ইয়াকে পূনৰ শ্ৰীকৃষ্ণই অন্য ধৰণে কৈছে যে সেইজন প্ৰভুৱে নকৰে, ন কৰোৱায়। সদগুৰু, ভগৱান, প্ৰভু, স্বৰূপস্থ মহাপুৰুষ, যুক্ত ইত্যাদি একে

পৰ্যায়ৰ হয়। বেলেগ ভগৱান কোনো একো কৰিবলৈ নাহে। তেওঁযেতিয়া কৰায় এই স্বৰূপস্থ ইষ্টৰ মাধ্যমেদি কৰায়। মহাপুৰুষৰ বাবে শৰীৰতো মাত্ৰ এটা ঘৰ। সেয়ে পৰামাত্মাই কৰোৱা আৰু মহাপুৰুষে কৰোৱা একে কথা, কিয়নো তেওঁ তেওঁৰ দ্বাৰা চলে। মূলতঃ সেই পুৰুষে কৰিও একো নকৰে। এই সম্পৰ্কে অন্য এটা শ্লোক চাওক-

ন কৰ্তৃত্বং ন কৰ্মাণি লোকস্য সৃজতি প্ৰভুঃ।

ন কৰ্মফল সংযোগং স্বভাৱস্ত প্ৰৱৰ্ততে ॥ ১৪ ॥

সেই প্ৰভু ন ভূত প্ৰাণীৰ কৰ্ত্তাপণ, ন কৰ্মৰ আৰু ন কৰ্মফলৰ সংযোগ দিয়ে, বৰঞ্চ স্বভাৱত স্থিত প্ৰকৃতিৰ দাবী অনুসৰি সকলো কৰি যায়। যাৰ যেনে প্ৰকৃতি- সাত্বিক, ৰাজসী অথবা তামসী, সেই স্তৰে তেওঁ কৰ্ম কৰে। প্ৰকৃতিৰ কোনো সীমা নাই, কিন্তু আপোনাৰ ওপৰত সিমানো প্ৰভাৱ পেলায়, যেনেকৈ আপোনাৰ স্বভাৱ বিকৃত অথবা বিকসিত হয়।

প্ৰায় মানুহে কয় যে কৰা-কৰোতা জনতো ভগৱানহে, আমিতো যন্ত্ৰমাত্ৰ। আমাৰ দ্বাৰা ভাল কৰাওক বা বেয়া। কিন্তু যোগেশ্বৰ শ্ৰীকৃষ্ণই কয় যে সেই প্ৰভূজন নিজে নকৰেও আৰু নকৰায়েও আৰু তেওঁ যোগাৰো কৰি নিদিয়ে। মানুহ বিলাক নিজৰ স্বভাৱত স্থিত প্ৰকৃতিৰ অনুৰূপত চলে। নিজেই কাৰ্য্য কৰে। তেওঁলোকে নিজৰ স্বভাৱত বাধ্য হৈ কৰে, ভগৱানে নকৰে। তেতিয়াহলে মানুহ বিলাকে কিয় কয় যে ভগৱানে কৰে বুলি? ইয়াত যোগেশ্বৰে কয়-

নাদত্তে কস্যচিৎপাপং ন চৈব সুকৃতং ৰিভুঃ।

অজ্ঞানেনাবৃতং জ্ঞানং তেন মুহ্যন্তি জন্তৱঃ ॥ ১৫ ॥

যাক এতিয়া প্ৰভু বুলি কোৱা হৈছে, সেইজনকে ইয়াত বিভূ বুলি কোৱা হৈছে, কিয়নো তেওঁ সকলো বৈভৱেৰে সংযুক্ত। প্ৰভূতা অথবা বৈভৱেৰে সংযুক্ত সেই পৰমাত্মা কাৰো পাপ কৰ্ম বা পুণ্য কৰ্মক গ্ৰহণ নকৰে, তথাপিও মানুহ বিলাকে কিয় কয়? সেইকাৰণেই যে অজ্ঞানেৰে জ্ঞানক ঢাকি ৰাখিছে। তেওঁলোকক এতিয়া সাক্ষাৎকাৰৰ সৈতে জ্ঞান হোৱাই নাই। তেওঁলোক এতিয়া জন্তু হৈ আছে। মোহত পৰি তেওঁলোকে যি কোনো কথাকেই কব পাৰিব। জ্ঞানৰ পৰা কি হয়? ইয়াত স্পষ্ট কৰিছে-

জ্ঞানেন তু তদজ্ঞানং যেষাং নাশিতমাত্মনঃ ।

তেষামাদিত্যৰজ্জ্ঞানং প্ৰকাশয়তি তৎপৰম ॥ ১৬ ॥

যাৰ অন্তঃকৰণৰ সেই অজ্ঞান (যিয়ে জ্ঞানক ঢাকি ৰাখিছে) আত্ম-সাক্ষাৎকাৰৰ দ্বাৰা নষ্ট হৈ গৈছে আৰু এইদৰে যি জনে জ্ঞান প্ৰাপ্ত কৰিছে, তেওঁৰ সেই জ্ঞান সূৰ্য্যৰ সদৃশ সেই পৰমতত্ত্ব পৰমাত্মাৰ প্ৰকাশিত কৰে। তেতিয়াহলে পৰমাত্মা কি কোনো অন্ধকাৰৰ নাম নে? নহয়, তেওঁতো স্বয়ং প্ৰকাশ ৰূপ। হলেও, কিন্তু আমাৰ উপভোগৰ কাৰনে নহয়, দেখা পোৱা নাযায়। যেতিয়া জ্ঞানৰ দ্বাৰা অজ্ঞানৰ আবৰণ ফাটি যায়, তেতিয়া তাৰ সেই জ্ঞান সূৰ্য্যৰ সদৃশ পৰমাত্মাক নিজকেই প্ৰবাহিত কৰি লয়। আকৌ সেই পুৰুষৰ কাৰণে কতো অন্ধকাৰ নাথাকে। সেই জ্ঞানৰ স্বৰূপ কি?

তদ্বুদ্ধয়স্তদাত্মানস্তমিষ্ঠাস্তপ্পৰায়ণাঃ ।

গচ্ছন্ত্য পুনৰাবৃতিং জ্ঞাননিৰ্ধৃতকল্মষাঃ ॥ ১৭ ॥

যেতিয়া সেই পৰমতত্ত্ব পৰমাত্মাৰ অনুৰূপ বৃদ্ধি হ'ব, তত্ত্বৰ অনুৰূপ চলা মন হয়, পৰমতত্ত্ব পৰমাত্মাত একীভাৱে হৈ থাকিব আৰু তেওঁৰেই পৰায়ণ হয় তাৰ নামেই জ্ঞান। জ্ঞান কোনো প্ৰলাপ বা কথা নহয়। এই জ্ঞানৰ দ্বাৰা পাপৰহিত হোৱা পুৰুষ পুনৰ আগমন ৰহিত পৰমগতি প্ৰাপ্ত কৰে। পৰমগতি প্ৰাপ্ত, পূৰ্ণ জ্ঞানযুক্ত পুৰুষকেই পণ্ডিত বুলি কোৱা হয়। আগলৈ চাওক-

বিদ্যাৰিনয়সম্পন্নে ব্ৰাহ্মণে গৰি হস্তিনি ।

শুনি চৈব শ্বপাকে চ পণ্ডিতাঃ সমদৰ্শিনঃ ॥ ১৮ ॥

জ্ঞানৰ দ্বাৰা যাৰ পাপ শমন হৈ গৈছে, যি প্ৰাপ্ত কৰিছে, এনে জ্ঞানীজন বিনয়যুক্ত ব্ৰাহ্মণ তথা চাণ্ডালত, গৰু আৰু কুকুৰত তথা হাতীত সমান দৃষ্টি থকা হয়। তেওঁৰ দৃষ্টিত বিদ্যা-বিনয়যুক্ত ব্ৰাহ্মণৰ প্ৰতিও কোনো বিশেষতা নৰাখে আৰু চাণ্ডালৰ প্ৰতিও কোনো হীনতা নাৰাখে। গৰুৰ প্ৰতি ধৰ্ম তথা কুকুৰৰ প্ৰতি অধৰ্মও নামানে আৰু হাতীৰ প্ৰতি বিশালতাও চিন্তা নকৰে। এনে পণ্ডিত, জ্ঞাতাজন সমদৰ্শী আৰু সমবলী হয়। তেওঁৰ দৃষ্টি ছালৰ ওপৰত অৰ্থাৎ বাহ্যিক ৰূপত নপৰে, বৰঞ্চ আত্মাতহে পৰে। প্ৰভেদ মাত্ৰ ইমানেই যে বিদ্যা-বিনয় সম্পন্ন স্বৰূপৰ কাষতে থাকে, আৰু সকলো পিছ পেলাই

দিয়ে। কিছু গম্ভব্য আগলৈ আছে আৰু কিছু পিছত এৰি থৈ আহিল। শৰীৰতো এটা বস্তুক মহত্ব নিদিয়ৈ আনকি তেওঁলোকৰ হৃদয়ত থকা আত্মাৰ ওপৰতহে পৰে। সেইকাৰণে তেওঁ কোনো ভেদ নাৰাখে।

শ্ৰীকৃষ্ণই পৰ্যাপ্ত পৰিমাণে গো-সেৱা কৰিছিল। তেওঁ গো প্ৰতি গৌৰৱপূৰ্ণ শব্দ কব লাগিছিল; কিন্তু তেৱেএনেকুৱা একো নকলে। শ্ৰীকৃষ্ণই গাই ধৰ্মৰ কোনো স্থান দিয়া নাই। তেওঁ মাত্ৰ ইমানেই কব বিচাৰিছে যে অন্য জীৱাত্মাৰ দৰে তাৰো আত্মা আছে। গৰুৰ আৰ্থিক বিশেষত্ব যিয়েই নাথাকক, তাৰ ধাৰ্মিক বৈশিষ্ট্য পৰবৰ্তী লোকৰেই দেন। শ্ৰীকৃষ্ণই আগত কৈছিল যে অবিবেকীসকলৰ বুদ্ধি অনন্ত শাখায়ুক্ত হয় সেই কাৰণে তেওঁলোকে অনন্ত ক্ৰিয়াৰ বিস্তাৰ কৰে। শুনাবৰ কাৰণে সুন্দৰ বাণী তেওঁলোকে ব্যক্ত কৰে। তেওঁলোকৰ কথাৰ প্ৰভাৱ যাৰ চিন্তত পৰে, তেওঁলোকৰো বুদ্ধি নষ্ট হৈ যায়। তেওঁলোকে একো নাপায়েও আৰু নষ্ট হৈ যায়। নিষ্কাম কৰ্মযোগত অৰ্জুন। নিদ্ৰাৰিত ক্ৰিয়া একেই থাকে-যজ্ঞৰ প্ৰক্ৰিয়া 'আৰাধনা'। গৰু, কুকুৰ, হাতী, আহঁত নদী এই বোৰৰ ধাৰ্মিক মহত্ব সেই অনন্ত শাখায়ুক্ত সকলৰেই দেন হয়। যদি এই বিলাকৰ কোনো ধাৰ্মিক মহত্ব থাকিলহেঁতেন শ্ৰীকৃষ্ণই অৱশ্যে কলেহেঁতেন। মন্দিৰ, মছজিদ ইত্যাদি পূজাৰ স্থল আৰম্ভনী কালৰ পৰাই আছে, তাত প্ৰেৰণাদায়ক সামূহিক উপদেশ হয়, তাৰো উপযোগীতা আছে আৱশ্য, সেই বোৰ ধৰ্মোপদেশ কেন্দ্ৰ হয়।

প্ৰস্তুত শ্লোকত দুজন পণ্ডিতৰ আলোচনা আছে। এজন পণ্ডিত তেওঁ যি পূৰ্ণ জ্ঞাতা, আৰু দ্বিতীয়জন বিদ্যাবিনয় সম্পন্ন। তেওঁলোক দুবিধ কেনেকৈ হ'ল? মূলতঃ প্ৰত্যেক শ্ৰেণীৰ দুটা সীমা আছে এটা অধিকতম সীমা-পৰাকাষ্টা আৰু দ্বিতীয়বিধ প্ৰবেশিকা অথবা নিম্নতম সীমা। উদাহৰণৰ কাৰণে - ভক্তিৰ নিম্নতম সীমা সেইটো যৰপৰা ভক্তি আৰম্ভ হৈছে, বিবেক বৈৰাগ্যৰে আৰু মনোযোগেৰে যেতিয়া আৰাধনা কৰিছে, আৰু অধিকতম সীমা সেইটো, য'ত ভক্তি নিজৰ পৰিণাম দিয়াৰ স্থিতিত আহি পায়। ঠিক এনেদৰেই ব্ৰাহ্মণ-ক্ষেত্ৰীয়ও। যেতিয়া ব্ৰহ্মত প্ৰৱেশ কৰাৰ ক্ষমতা প্ৰাপ্ত হব সেই সময়ত বিদ্যা হয় বিনয় হয়। মনৰ শমন, ইন্দ্ৰিয় সমূহৰ দমন, অনুভৱৰ সূত্ৰপাতৰ সঞ্চাৰ ধাৰাবাহিক ভাৱে চিন্তন, ধ্যান আৰু সমাধি ইত্যাদি ব্ৰহ্মত প্ৰৱেশ কৰিব পৰা

সকলো যোগ্যতা তেওঁৰ অন্তৰত স্বাভাৱিক ভাৱে কাৰ্য্য কৰিব ধৰে। এইটো হ'ল ব্ৰাহ্মণত্বৰ নিম্নতম সীমা। উচ্চতম সীমা যেতিয়া হয়, তেতিয়া হয়, ক্ৰমশঃ উন্নত হৈ হৈ তেওঁ ব্ৰহ্মৰ দিকদৰ্শন কৰি তাতেই বিলয় হৈ যায়। যাক জানিব লগীয়া আছিলে জানি ললে। তেওঁ পূৰ্ণজ্ঞাতা হৈ গ'ল। অপুনৰাবৃতি থকা মহাপুৰুষ সেই বিদ্যা-বিনয় সম্পন্ন ব্ৰাহ্মান, চাণ্ডাল, কুকুৰ, হাতী আৰু সকলোতে সমান দৃষ্টি ৰাখে, কিয়নো তেওঁৰ দৃষ্টি হৃদয়-স্থিত আত্ম স্বৰূপৰ ওপৰতে পৰে। এনে মহাপুৰুষে পৰম-গতিত কি পালে আৰু কেনেকৈ পালে? এই ক্ষেত্ৰত প্ৰকাশ কৰি যোগেশ্বৰ শ্ৰীকৃষ্ণই কয় -

ইহৈৰ তৈৰ্জিতঃ সৰ্গো যেষাং সাম্যে স্থিতং মনঃ।

নিৰ্দৌষং হি সমং ব্ৰহ্ম তস্মাদ্ৰহ্মাণি তে স্থিতাঃ ॥ ১৯ ॥

সেই পুৰুষৰ দ্বাৰা জীৱিত অৱস্থাতে সম্পূৰ্ণ সংসাৰ জিকি লয়, যাৰ মন সমত্বতে স্থিত। মনৰ সমত্বত সংসাৰ জিকাৰ কি সম্বন্ধ আছে? সংসাৰ খনেই জিকিছে যেতিয়া সেই পুৰুষ জন থাকে ক'ত? শ্ৰীকৃষ্ণই কয়, সেই ব্ৰহ্ম নিৰ্দৌষ আৰু সম, এইফালে তেওঁৰ মনও নিৰ্দৌষ আৰু সম স্থিতিত হৈ যায়। সেইকাৰণে তেওঁ ব্ৰহ্মতে স্থিত হৈ যায়। তাৰ নামেই অপুনৰাবৃত্তী পৰম গতি। এইটো কেতিয়া পোৱা যায়? যেতিয়া সংসাৰৰূপী শত্ৰুক জিকি পেলোৱা হয়। সংসাৰ কেতিয়া জিকা হয়? যেতিয়া মনৰ নিৰোধ হৈ সেই ব্ৰহ্মত স্থিত হৈ যায় তেতিয়া ব্ৰহ্মবিদ্ৰ লক্ষণ কি? তাৰ কথা স্পষ্ট কৰি কয়।

ন প্ৰহৃষ্যেৎপ্ৰিয়ং প্ৰাপ্য নোদ্বিজেৎপ্ৰাপ্য চাপ্ৰিয়ম্।

স্থিৰবুদ্ধিৰসম্মুঢ়ো ব্ৰহ্মবিদ্ৰহ্মাণি স্থিতঃ ॥ ২০ ॥

তেওঁৰ কোনো প্ৰিয়-অপ্ৰিয় নাথাকে। সেইকাৰণে যাক মানুহে প্ৰিয় বুলি ভাৱে তাক পাই তেওঁ হৰ্ষ অনুভৱ কৰে, আৰু যাক মানুহে অপ্ৰিয় বুলি ভাৱে (যেনে ধৰ্মাৱলম্বী চিহ্ন আদি লগায়) তাক পাই তেওঁ উদ্বেগ আদিও প্ৰকাশ নকৰে। এনে স্থিৰ বুদ্ধি - সংশয়ৰহিত, - ব্ৰহ্মৰ লগত সংযুক্ত, ব্ৰহ্মবেত্তা - পৰাৎপৰ ব্ৰহ্মতে সদায় স্থিতহৈ থাকে।

বাহ্যস্পৰ্শেষুসক্তাত্মা বিন্দিত্যত্মনি যৎসুখম্।

স ব্ৰহ্মযোগ যুক্তাত্মা সুখমক্ষয়মশ্নুতে ॥ ২১ ॥

বাহ্যিক সংসাৰৰ বিষয় ভোগত অনাসক্ত পুৰুষে অন্তৰাত্মাত স্থিত যি আছে, সেই সুখকে প্ৰাপ্ত কৰে। সেই পুৰুষ পৰব্ৰহ্ম পৰমাত্মাৰ লগত যুক্তাত্মা হয়, সেই কাৰণে সি অক্ষয় আনন্দৰ অনুভৱ কৰে, যাৰ আনন্দৰ কেতিয়াও ক্ষয় নহয়। এই আনন্দৰ উপভোগ কোনে কৰে? যি বাহ্যিক বিষয়ৰ ভোগত অনাসক্ত। তেতিয়া হলে ভোগ বাধক নে কি? ভগৱান শ্ৰীকৃষ্ণই কয় -

যে হি সংস্পৰ্শজা ভোগা দুঃখযোনয় এব তে।

আদ্যন্তবন্তঃ কৌন্তেয় ন তেষু বমতে বুধঃ ॥ ২২ ॥

মাত্ৰ ছালেই নহয়, সকলো ইন্দ্ৰিয়ই স্পৰ্শ কৰে দেখাত- চকুৰ স্পৰ্শ, শুনাত-কানৰ স্পৰ্শ। এই ধৰণে ইন্দ্ৰিয় আৰু বিষয়ৰ সংযোগত উৎপন্ন হব পৰা সকলো ভোগ যদিও ভোগ কৰাত প্ৰিয় অনুভৱ হয়, কিন্তু নিঃ সন্দেহে সেইবোৰ সকলো দুখত যোনিৰে কাৰণ হয়। এই ভোগেই যোনিৰ কাৰণ। ইমানেই নহয়, সেইবোৰ ভোগ উৎপন্নও হয় হেৰাইও যায়, ই নাশশীল হয়। সেই কাৰণে হে কৌন্তেয়। বিবেকবান পুৰুষ তাত বান্ধ নাখায়। ইন্দ্ৰিয় সমূহৰ এই স্পৰ্শতনো কি থাকে? কাম, ক্ৰোধ, বাগ আৰু দ্বেষ। ইয়াত শ্ৰীকৃষ্ণই কয়-

শক্লোতীহৈৰ যঃ সোঢ়ুং প্ৰাক্শৰীৰ ৰিমোক্ষণাৎ।

কামক্ৰোধোদ্ভৱং বেগং স যুক্তঃ স সুখী নৰঃ ॥ ২৩ ॥

সেইকাৰণে যি মনুষ্য শৰীৰৰ নাশ হোৱাৰ আগতেই কাম আৰু ক্ৰোধেৰে উৎপন্ন হোৱা বেগক সহ্য কৰাত (নাইকিয়া কৰাত) সক্ষম হয়, তেৱেই নৰ (ৰমণ ন কৰাত (নাইকিয়া কৰাত) সক্ষম হয়। তেৱে এই লোকত যোগেৰে যুক্ত হৈ আছে, আৰু তেৱেই সুখী। যাৰ পিছলৈ কোনো দুখ নাই, তেওঁ সুখতে অৰ্থাৎ পৰমাত্মাতে স্থিতি থকাজন হয়। জীয়াই থাকোতেই ইয়াৰ প্ৰাপ্তীৰ বিধান আছে মৰিলে নহয়। সন্ত কবীৰ দাসে ইয়াকে স্পষ্ট কৰি কৈছে যে 'অবধু জীবত মে কৰ আশা'- তেতিয়া হলে মৰিলে মুক্তি নহয় নে? তেওঁ কয় - 'মুএমুক্তি, গুৰু কহে স্বাধী, বুঠা দে বিশ্বাসা' এইটোৱে যোগেশ্বৰ শ্ৰীকৃষ্ণৰ কথন যে শৰীৰ থাকোতে, মৰাৰ আগতে যি জনে কাম-ক্ৰোধৰ বেগক শেষ কৰিবলৈ সক্ষম হ'ল, সেই পুৰুষকে এই লোকত যোগী কোৱা হয়, তেৱেই সুখী। কাম-ক্ৰোধ বাহ্যিক স্পৰ্শই শত্ৰু। সেই বিলাকক আপুনি জিকক। এই পুৰুষৰ লক্ষণ পূনৰ কৈছে -

যোহন্তঃ সুখোহন্তুৰাৰামন্তুথান্তুৰ্জ্যোতিৰেৰ যঃ।

স যোগী ব্ৰহ্মণিৰ্ৰাণং ব্ৰহ্মভূতোহধিগচ্ছতি ॥ ২৪ ॥

যি ব্যক্তি অন্তৰাত্মাতেই সুখ থকা অন্তৰাত্মাতেই আৰাম কৰা তথা যি অন্তৰাত্মাতেই প্ৰকাশ থকা (সাক্ষাৎ কাৰ কৰা) হয়, তেৱেই যোগী, ব্ৰহ্মৰ লগত এক হৈ বাণীৰো উপৰত ব্ৰহ্ম, শাস্ত্ৰত ব্ৰহ্মত প্ৰাপ্ত হয়। অৰ্থাৎ প্ৰথমে বিকাৰৰ(কাম-ক্ৰোধ) ৰ অন্ত, আকৌ দৰ্শন, আকৌ প্ৰৱেশ। আগত চাওক -

লভন্তে ব্ৰহ্মণিৰ্ৰাণমৃষয়ঃ ক্ষীণকল্মষাঃ।

ছিন্নদ্বৈধা যতাত্মানঃ সৰ্বভূতহিতে ৰতাঃ ॥ ২৫ ॥

পৰমাত্মাৰ সাক্ষাৎ কৰি যাৰ পাপ নষ্ট হৈ গৈছে, যাৰ দ্বৈত ভাৱ নাইকিয়া হৈ গৈছে, সম্পূৰ্ণ প্ৰাণীৰ হিতত যি লাগি আছে (প্ৰাপ্তী কৰাজনহে এনে কৰিব পাৰে যি স্বয়ং খালত পৰিছে সি অন্যক কেনেকৈ ব্ৰহ্ম কৰিব? সেই কাৰণে কৰুণা মহাপুৰুষৰ স্বভাৱিক গুণ হৈ যায়) তথা জিতেন্দ্ৰিয় ব্ৰহ্মবেত্তা পুৰুষ শান্ত পৰব্ৰহ্মকেই প্ৰাপ্ত কৰে। সেই মহাপুৰুষৰ স্থিতিৰ ওপৰত প্ৰকাশ কৰি কয় -

কাম ক্ৰোধধৰিয়ুক্তানাং যতীনাং যতচেতসাম্।

অভিতো ব্ৰহ্মনিৰ্ৰাণং ৰততে বিদিতাত্মনাম্ ॥ ২৬ ॥

কাম আৰু ক্ৰোধেৰে ৰহিত, চিন্তক জিকাৰ্জন, পৰমাত্মাৰ সংস্কাৰকাৰ কৰা জ্ঞানী পুৰুষৰ বাবে সকলো ফালৰ পৰা শান্ত পৰব্ৰহ্মই প্ৰাপ্ত হয়। বাবে বাবে যোগেশ্বৰ শ্ৰীকৃষ্ণই সেই পুৰুষৰ থকা মেলা অৰ্থাৎ স্থিতিৰ ওপৰত জোৰ দিছে, যাৰ দ্বাৰা প্ৰেৰণা পোৱা যাওক। প্ৰশ্ন এক ৰকম পূৰ্ণ হ'ল। এতিয়া আকৌ তেওঁ জোৰ দি কৈছে যে এই স্থিতি প্ৰাপ্ত কৰাৰ আৱশ্যক অংগ হ'ল 'স্বাস-প্ৰশ্বাসৰ চিন্তন'। যজ্ঞৰ প্ৰক্ৰিয়াত প্ৰাণক অপানত হৰন, অপানক প্ৰাণত হৰন, প্ৰাণ-অপান দুইটা গতিকে নিৰোধ কৰাৰ কথা কৈছিলে তেওঁ। তাকে বুজাই কয় -

স্পৰ্শান্ কৃহ্না বহিৰ্বাহ্যাংশ্চক্ষুশ্চৈবাস্তৰে ভ্ৰুবোঃ।

প্ৰাণাপানৌ সমৌ কৃহ্না নাসাত্মন্তৰচাৰিণৌ ॥ ২৭ ॥

যতেন্দ্ৰিয়মনোবুদ্ধিমূনিৰ্মোক্ষপৰায়ণঃ।

বিগতেচ্ছাভয়ক্ৰোধো যঃ সদা মুক্ত এব সং।। ২৮।।

অৰ্জুন! বাহিৰৰ বিষয়ৰ, দৃশ্যবোৰৰ চিন্তন নকৰি ত্যাগ কৰি, নেত্ৰৰ দৃষ্টি দুটা ভ্ৰমৰ মাজত স্থিৰ কৰি এনেকুৱা অৰ্থ নহয় যে চকুৰ মাজত বা ভ্ৰমৰ মাজত দেখাৰ ভাৱনাৰে দৃষ্টি লগাব। ভ্ৰমৰ মাজৰ শুদ্ধ অৰ্থ ইমানেই যে পোনকৈ বহিলে দৃষ্টি ভ্ৰমৰ মাজেদিয়ে (চিধা) পোনে পোনে আগত পৰে। সোঁৱে বাৱে ইফালে সিফালে লৰচৰ নকৰাকৈ চাব লাগে। নাকৰ আগ জোঙায়েদি পোনে পোনে দৃষ্টি ৰাখি (নাকক নোচোৱাকৈ) নাসিকাৰ ভিতৰত বিচৰণ কৰা প্ৰাণ আৰু অপ্ৰাণ বায়ুক সমভাৱে ৰাখি অৰ্থাৎ দৃষ্টিক তাত স্থিৰ কৰা আৰু সুৰতক শ্বাসত লগাই দিয়া, কেতিয়া শ্বাস ভিতৰলৈ গ'ল? কিমান সময় থাকিল? অন্ততঃ আধা চেকেণ্ডলৈকে থাকে, ৰাখিবৰ চেপ্তা কৰিব নালাগে। কেতিয়া শ্বাস বাহিৰলৈ গ'ল? কিমান দেৰিলৈকে বাহিৰত থাকিল? এইটো কোৱাৰ আৱশ্যক নাই যে শ্বাসত উঠা নাম ধ্বনী শুনি থাকিব লাগিব। এইদৰে শ্বাস-প্ৰশ্বাসৰ ওপৰত যেতিয়া সুৰত টিকি যাব তেতিয়া লাহে লাহে শ্বাস অচল হৈ যাব, স্থিৰ হৈ যাব, সম হৈ যাব। ভিতৰৰ পৰাও কোনো সংকল্প নুঠে আৰু বাহিৰৰ পৰাও কোনো সংকল্প ভিতৰলৈ গৈ খুন্দা মাৰিব নোৱাৰিব। বাহিৰৰ ভোগৰ চিন্তনতো বাহিৰতে ত্যাগ কৰা আছিলে, ভিতৰতো কোনো সংকল্প জাগৃত নহয়। সুৰত মানে নামধাৰা তেলৰ ধাৰাৰ দৰে একেবাৰে নিচিঙাকৈ থাকিব। তেলৰ ধাৰা পানীৰ নিচিনাকৈ টপ-টপকৈ নপৰে, যেতিয়ালৈকে পৰিব ধাৰাহৈ থাকিব। এই ধৰণে প্ৰাণ আৰু অপানৰ গতি একেবাৰে সম, স্থিৰ কৰি ইন্দ্ৰিয় বিলাক, মন আৰু বুদ্ধিক যি জনে জিকি লৈছে ভয় আৰু ক্ৰোধৰ পৰা ৰহিত হৈ, মনোযোগেৰে সৈতে চৰম সীমালৈ পাইযোৱা মোক্ষপৰাযণ মুনি সদায় 'মুক্ত' হৈ থাকে। মুক্ত হৈ তেওঁ ক'লে যায়? কি পায়? এই বিষয়ে কয়

ভোক্তাৰং যজ্ঞতপসাং সৰ্বলোকমহেশ্বৰম্।

সুহৃদং সৰ্বভূতানাং জ্ঞাত্বা মাং শান্তি ম্চ্ছতি।। ২৯।।

সেই মুক্ত পুৰুষে মোক যজ্ঞ আৰু তপক ভোগ কৰাজনক সম্পূৰ্ণ লোকৰ ঈশ্বৰৰো ঈশ্বৰ, সম্পূৰ্ণ প্ৰাণীৰ স্বাৰ্থৰহিত হিতৈষী - এনে সাক্ষাৎ জানি শান্তি প্ৰাপ্ত কৰে। শ্ৰীকৃষ্ণই কয় যে সেই পুৰুষৰ শ্বাস-প্ৰশ্বাসৰ যজ্ঞ

আৰু তপৰ ভোক্তা ময়েই। যজ্ঞ আৰু তপৰ অন্তত য'ত বিলয় হয়, সেইটোও ময়েই। তেওঁ মোকে প্ৰাপ্ত কৰিব। যজ্ঞৰ অন্তত যাৰ নাম শান্তি, সেইটো মোৰেই স্বৰূপ। সেই মুক্ত পুৰুষে মোক জানে আৰু জানিয়েই মোক প্ৰাপ্ত কৰে। তাৰ নামেই শান্তি। যেনেকৈ মই ঈশ্বৰৰো ঈশ্বৰ, তেৱো তেনেকৈ।

নিষ্কৰ্ষ :-

এই আধ্যায়ৰ আৰম্ভনীত অৰ্জুনে প্ৰশ্ন কৰিছিলযে কেতিয়াবা আপুনি নিষ্কাম কৰ্মযোগৰ প্ৰশংসা কৰে আৰু কেতিয়াবা আপুনি সন্যাসমার্গৰ কৰ্মৰ প্ৰশংসা কৰে, সেয়ে দুটাৰ ভিতৰৰ এটাক যাক আপুনি সুনিশ্চিত কৰিছে, যি পৰম কল্যাণকাৰী হয়, তাক কওক। শ্ৰীকৃষ্ণই কলে, অৰ্জুন। পৰম কল্যাণতো দুটাতেই আছে। দুটাতেই সেই নিৰ্দ্ভাৰিত যজ্ঞৰেই ক্ৰিয়া কৰিব লাগিব, তথাপিও নিষ্কাম কৰ্মযোগেই বিশেষ হয়। ইয়াক নকৰাকৈ সন্যাস (শুভ-অশুভ কৰ্মৰ শেষ) নহয়। সন্যাস মার্গ নহয়, গন্তব্যৰ নামহে। যোগযুক্ত হে সন্যাসী হয়। যোগযুক্তৰ লক্ষণ কলে যে তেওঁৰেই প্ৰভু। তেওঁ নকৰেও, নকৰায়েও বৰঞ্চ স্বভাৱত প্ৰকৃতিৰ দাবী অনুসৰি লোকত ব্যস্ত থাকে। যি সাক্ষাৎ মোক জানি লৈছে তেৱে পণ্ডিত। যজ্ঞৰ পৰিণামত মানুহে মোক জানে। শ্বাস-প্ৰশ্বাসৰ জপ আৰু যজ্ঞ-তপ য'ত বিলয় হয়, সেয়া ময়েই। অৰ্থাৎ শ্ৰীকৃষ্ণ যেনেকুৱা, মহাপুৰুষ যেনে স্বৰূপৰ সেই প্ৰাপ্তি কৰা জনেও সেইটোৰেই পায়। তেৱো ঈশ্বৰৰো ঈশ্বৰ, আত্মাৰো আত্মা স্বৰূপ হৈ যায়, সেই পৰমাত্মাৰ লগতে একীভাৱ হৈ যায় (এক

হবলৈ যিমানেই জন্ম নহওক কিয়)। এই আধ্যায়ত স্পষ্ট কৰা হ'ল যে যজ্ঞ-তপৰ ভোক্তা, মহাপুৰুষৰো ভিতৰত থকা শক্তি মহেশ্বৰ হয়, সেয়ে-

এইদৰে শ্ৰীমৎভগৱত্ গীতাৰূপী উপনিষদ এবং ব্ৰহ্মবিদ্যা তথা যোগশাস্ত্ৰ বিষয়ক শ্ৰীকৃষ্ণ আৰু অৰ্জুনৰ সংবাদৰ “যজ্ঞভোক্তা মহাপুৰুষস্ব মহেশ্বৰঃ” নামৰ পঞ্চম আধ্যায় পূৰ্ণ হ'ল।

ইতি শ্ৰীমৎ পৰমহংস পৰমানন্দস্য শিষ্য স্বামী অড়গড়ানন্দকৃতে শ্ৰীমৎভগৱত্ গীতায়ঃ ‘যথার্থ গীতা’ ভাষ্য “যজ্ঞভোক্তা মহাপুৰুষস্ব মহেশ্বৰঃ” নাম পঞ্চমোহধ্যায়ঃ ॥ ৫ ॥

॥ হৰি ওঁ তৎসৎ ॥